

Ideologie a praxe domobrany v meziválečné Evropě. *Heimwehr* jako příklad rakouského hnutí domobrany (1918–1934)

MARTIN JEŘÁBEK*

The Ideology and Practice of Militia in the Interwar Europe.

The Case of the *Heimwehr* Movement in Austria (1918–1934)

Abstract: The paper deals with the topic of militia as a phenomenon in Central Europe after WW I. It is analysed using the example of the *Heimwehr* movement in Austria, which was a regionally differentiated group with a radical anti-Marxist stance and bearing all signs of fascist orientation. The research looks for specific features of this type of militia in the context of the First Austrian Republic from the beginning of the movement in 1919 until the thirties when its influence peaked. Also the ideological background of the *Heimwehr* and the idea of the “Estates state” (*Ständestaat*) of Othmar Spann is a part of the analysis. The *Heimwehr* had been steadily pushing for an anti-democratic change of the political system. The authoritarian course of the Dollfuss’ government that *Heimwehr* helped establish culminated in a civil war in February 1934. The Austrian Social Democratic Party was outlawed. In spite of the problematic sympathy with Nazism of the Styrian group of the *Heimwehr*, the part of the *Heimwehr* under the leadership of Ernst Rüdiger Starhemberg decisively helped the Austrian government to successfully withstand the onslaught from Austrian Nazis and the pressure coming from the Third Reich in the critical time between Spring 1933 and Summer 1934.

Keywords: Austria; Engelbert Dollfuss; the Heimwehr; Austrian Fascism; Militia

DOI: 10.14712/23363525.2017.41

Úvod – domobrana po první světové válce

Po první světové válce pokračovalo vnitropolitické napětí, spory o hranice mezi státy a konflikty mezi různými ideovými směry. Patrné to bylo zvláště v poražených zemích. Po roce 1918 se proto ve střední Evropě objevuje typický poválečný fenomén domobrany. Byla tvořena zpravidla spontánně organizovanými militantními skupinami bývalých vojáků a veteránů, kteří neměli perspektivu v civilním životě. Vznik a dynamika těchto skupin byly ovlivněny řadou faktorů: aktuálním stupněm demobilizace, lokálními nacionálními konflikty, početností a silou „marxistického hnutí“ v daných regionech, ochotou úřadů a regionálních vlád tolerovat vznik ozbrojených formací apod. Od původního monarchistického zaměření tito „moderní žoldnéři“ rychle upustili a ozbrojené skupiny postupně směřovaly k radikální pravici. Přestože měly v jednotlivých státech podobnou mentalitu, mezi jejich ozbrojenými svazky byly patrné výrazné regionální rozdíly. Významné skupiny

* PhDr. Dipl.-Pol. Martin Jeřábek, Ph.D., je odborným asistentem na Institutu politologických studií FSV UK a na Katedře historických věd FF ZČU. Kontakty: martin.jerabek@fsv.cuni.cz; mjerabek@khv.zcu.cz. Adresa pracoviště: FSV UK, U Kříže 8, 158 00, Praha 5 – Jinonice; FF ZČU, Sedláčkova 31, 306 14 Plzeň.

se tvořily v Německu, v nástupnických státech Rakouska-Uherska, Itálii i Velké Británii. Rakouský *Heimwehr* měl svou dobu právě ve výmarské republice [Mommensen 1990: 59]. Oddíly *Freikorps* v severních oblastech Německa se orientovaly proti měšťanským vrstvám (*antibürgerlich*), na něž svalovaly vinu za porážku ve válce. V jižním Německu působily tzv. *Einwohnerwehren*. Přestože existovalo mnoho společných ideologických (antimarxismus) i organizačních (vůdcovský princip) znaků sdílených s rakouskými svazky *Heimwehru*, nebyly tyto skupiny identické. *Heimwehr*, který je tématem tohoto příspěvku, se blížil spíše jihoněmeckým branným svazům než pruským *Freikorps* a nevyznačoval se protiměšťáckou ideologií [Pauley 1972: 61]. Odlišná byla také jeho organizace, vyznačoval se výraznou nejednotností a rozdrobeností.

V Německu došlo pod tlakem vítězných mocností k postupnému rozpouštění paravojských svazů. Republika se do roku 1923 po poválečných turbulencích a násilných vystoupeních radikální levice i pravice (např. Kappův puč) relativně stabilizovala. V Rakousku přetrvala jednotlivá uskupení *Heimwehru* v podobě občanské domobrany během první poválečné dekády, částečně se transformovala v politické uskupení tzv. *Heimatblock* a ve 30. letech 20. století poprvé vstoupila do občanských vlád. Stala se tak v roce 1932 součástí pravicové koalice Engelberta Dollfusse pod vedením křesťanskosociální strany a tím i spoluaktérem nedemokratické změny v Rakousku v letech 1933–1934.

Cílem příspěvku je analyzovat domobranu v Rakousku jako příklad středoevropského fenoménu (zejména) u poražených států. Základní otázkou je, jak můžeme charakterizovat *Heimwehr*. Koho hnutí reprezentuje a jaké je jeho regionální a sociální složení? Existovalo jednotné velení? Proč *Heimwehr* na rozdíl od jiných organizací veteránů či radikálních hnutí v Evropě (např. NSDAP) zaznamenal výrazný a zásadní nárůst členů i sympatizantů již před hospodářskou krizí? Jak ovlivnil politiku První rakouské republiky? Vedle rozboru samotného hnutí bude nutné zohlednit specifika poválečného Rakouska, politickou situaci a ideologické prostředí v Rakousku. Myšlenkové klima v zemi přispělo k formování názorů a postojů nejen samotných velitelů i členů *Heimwehru*, ale především obyvatelstva k nim v provinčních obcích a ve Vídni.

Problematika *Heimwehru* v Rakousku je řadou autorů vnímána jako nedílná součást dějin První republiky [Kluge 1984a; Botz 1987; Wohnout 1993]. Speciální monografie se zabývají politikou přímo z pohledu hnutí *Heimwehr* [Höbelt 2016; Wiltschegg 198; Kerekes 1966]. Autoři jako Werner Britz zkoumají klíčové osobnosti, zde knížete E. R. Starhemberga, na jehož postojích autor demonstroeje mentalitu tohoto hnutí i odlišnosti vůči nacismu [Britz 1993]. Samostatný odborný zájem přitahuje vztah nacismu (rakouská NSDAP) a *Heimwehru* v Rakousku [Lauridsen 2007; z klasických studií Pauley 1972; Jagschitz 1976]. Některé publikace se věnují regionálním rozdílům, zvláště specifikům štyrského křídla *Heimwehru*, které v klíčové fázi Dollfussova režimu (1933–1934) nesdílelo rozhodnou „prorakouskou“ a „protinacistickou“ orientaci té části hnutí pod vedením knížete Starhemberga [Freydenegg-Monzello 2015].

Poválečné Rakousko

Zabýváme-li se vznikem a kořeny *Heimwehru*, je nezbytné začít rozbořem situace Rakouska na konci první světové války. Právě provincie na jihu země (Štýrsko, Korutany) byly místem zakládání prvních skupin domobrany ve specifické situaci konce

války a vzniku nástupnického státu Království SHS. V porovnání s důsledky Versailles pro Německo představovala smlouva podepsaná 10. září 1919 v Saint-Germain-en-Laye pro Rakousko katastrofu. Mnohonárodnostní habsburská monarchie byla rozdělena na nejméně sedm nástupnických států. Národní skupiny Čechů, Slováků, Slovinců, Poláků, Chorvatů následovaly zásadu sebeurčení národů, kterou vyhlásil americký prezident Woodrow Wilson, a založily samostatné státní útvary. Rakousko jako malý poražený stát tvořilo „zbytek“ bývalého relativně silného a rozlehlého státního útvaru. Politické vedení „nového“ Rakouska doufalo, že se republika *Deutsch-Österreich* bude moci v duchu parlamentní proklamace z 12. listopadu 1918 připojit k Německé říši. Vítězné mocnosti však zamýšlely s Rakouskem něco jiného. Nová vláda musela podepsat smlouvu ze Saint-Germain a zřít se i přes očividné sympatie obyvatelstva myšlenky připojení k Německu [srov. *Bukey 2000: 23*].

Otázku připojení Rakouska k Německu (tzv. anšlus) považovali za zásadní *de facto* všechny společenské a sociální vrstvy v Rakousku. Ustanovení Versailleské mírové smlouvy spojení Rakouska s Německem jednoznačně zakazovala. Rovněž Rakousko se v článku 88 smlouvy ze Saint-Germain zavazovalo, že se vyvaruje jakéhokoliv jednání, které by přímo nebo nepřímo ohrožovalo jeho nezávislost [*Suppan 1990: 7–13*]. Rakušané ale chápali vlastní existenci přesně v rozporu s oktrojovanými řešeními vítězů války. Je pochopitelné, že nemohli najednou v roce 1918 popřít svou německou etnicitu a převzít ryze státní identitu samostatného Rakouska, přestože jim versailleský systém právě tento pohled nutil. Bylo logické, že Rakušané považovali připojení k Německu za způsob, jak kompenzovat oslabení, které Vídní přinesla porážka ve válce. V řadách politických elit panovala nedůvěra ve schopnost země udržet se jako stát a hospodářsky se rozvíjet. Pragmatické řešení problémů nabízelo připojení k Německu. Myšlenka anšlusu k Německé říši ovšem znamenala pro Rakušany dobrovolné připojení. Jako dědici habsburské říše považovali za samozřejmé zachování určitého vlastního postavení v rámci nového státního útvaru proti nacistům (od roku 1926 NSDAP-*Hitlerbewegung*), kteří měli vždy na mysli přivtělení Rakouska k velkogerámskému a z centra řízenému státu [*Binder 1979: 91*].¹

Vytváření Rakouské republiky v letech 1919–1920 řídila společnými silami koalice sociální demokracie a křesťanskosociální strany. Konec monarchie a změnu politického systému neprovázela totální změna dosavadního sociálního uspořádání. V Rakousku *de facto* neproběhla revoluce, přestože události let 1918–1919 současně jako revoluční připadat musely. Postavení starých elit bylo sice nástupem organizovaného dělnictva otřeseno, ale ne zcela zlomeno. Převzetím svrchované moci v zemi politickými stranami byly položeny základy nového republikánského státního zřízení. Poválečná inflace a sanace státního rozpočtu měly nejen hospodářské, ale také sociální a politické následky. Inflace zničila téměř všechny finanční rezervy obyvatelstva, především státem garantované obligace, které nakupovaly střední vrstvy a inteligence. Například úředníci ztratili inflačním vývojem 80 % svých reálných příjmů a úspor [*Bruckmüller 1993: 68*]. Rozdíl mezi příjmy středních a dělnických vrstev se v poválečných letech radikálně snížil, zákonodárství z let 1919–1920 o ochraně nájemníků prakticky vyvlastnilo majitele domů ve Vídni [*Bruckmüller 1993: 67*] a rolníci v provinciích byli znevýhodněni poválečným centrálním systémem distribuce potravin.

¹ Přesně takové řešení praktikovalo nacistické Německo v podobě anšlusu 12. března 1938.

Soubor negativních vlivů nevedl sice k proletarizaci měšťanstva, ale k poklesu vlivu střední třídy. Konec monarchie, následky války, inflace, nivelizace příjmů a znatelné zhoršení životní úrovně občanských vrstev poznamenaly jejich tradiční sebevědomí. Otázkou bylo, zda takto oslabené rakouské měšťanstvo, jež bylo za monarchie největším a nejvlivnějším politickým uskupením, mohlo hrát ve změněných podmínkách „malé“ republiky dále svou roli.² Krizové faktory podpořily snahy po znovuzískání bývalého postavení u těch složek společnosti, které byly pádem monarchie deklasovány: u úřednictva a velení armády. Změny přispěly k vytváření negativních postojů vůči republice, parlamentarismu a v konečném stadiu proti demokratickému principu vlády jako takovému. Celá řada těchto postojů se zrcadlila v hnutí *Heimwehr*, zvláště ve Vídni nebo městských oblastech jednotlivých spolkových zemí.

S konzervativně orientovanými provinciemi zvláště silně kontrastovala socialistická Vídeň. Sociální demokraté si udržovali na Vídeňské radnici po celé období První rakouské republiky vládní většinu. Ještě v posledních obecních a zemských volbách v roce 1932 získali i přes vzestup NSDAP 683 tisíc z 1,16 miliónu odevzdaných hlasů [*Kluge 1984a: 66, tabulka*]. Obyvatelstvo ve spolkových zemích pohlíželo s nechutí na sociální výstavbu dvoumilionové metropole. Přijetí řady sociálních zákonů se prakticky nejvíce projevilo právě ve Vídni. Vídeňská socialistická obec byla majitelkou plynáren, elektrárny, veřejných lázní a pivovaru [srov. *Gunther 1936: 328*]. Propojení Vídně a sociální demokracie symbolizovalo postavení dělníků v Rakousku za První republiky. Právě domobrana (*Heimwehr*) vznikající *de facto* odděleně a lokálně či regionálně v různých rakouských spolkových zemích stála od počátku jednoznačně na antimarxistických a protisocialistických pozicích. Tento protiklad se projevil záhy ve 20. letech 20. století v demonstracích síly i ozbrojených srážkách mezi příslušníky jednotlivých uskupení *Heimwehru* a členy sociálnědemokratické milice *Schutzbundu*.

Počátky rakouské domobrany a konflikty ve 20. letech 20. století

Vznik rakouské domobrany byl nejednotným nekoordinovaným procesem navazujícím na konec první světové války a demobilizaci císařské armády. V každé oblasti Rakouska byly odlišné podmínky, často i v rámci jedné spolkové země. Podstatný vliv mělo rostoucí dělnické hnutí a s tím spojené revoluční pokusy ovlivněné vznikem tzv. republik rad (*Räterepublik*) v sousedním Bavorsku a Maďarsku v roce 1919. Dalším důležitým faktorem bylo formování a ustálení nové státní hranice vůči nástupnickým státům Království SHS, ČSR a Maďarsku. Ke vzniku paramilitárních formací přispěl rovněž fakt, že spolkové vojsko (*Bundesheer*) bylo zredukováno mírovými smlouvami na 30 000 mužů a navíc bylo do roku 1920 pod kontrolou sociálnědemokratického ministra Julia Deutsche.

Ukázkou, jak z více kořenů může vzniknout silná zemská skupina domobrany, je příklad štýrského *Heimwehru*. První místní organizací bylo *Untersteierische Bauernkommando*, které založil na jaře roku 1919 lékař Willibald Brodmann [*Pauley 1972: 36*]. Motivem bylo obsazení Mariboru slovinským vojskem. Domobrana měla chránit jižní hranici státu při pohraničních konfliktech s Královstvím SHS (od roku 1929 Jugoslávie). V největším

² Ernst Bruckmüller odhaduje podíl občanských městských vrstev na celkovém obyvatelstvu na počátku republiky na 9,3 %.

štyrském městě Grazu došlo na jaře 1919 ke srážkám se vznikajícím komunistickým hnutím. Křesťanský sociál Anton Rintelen založil soukromou armádu ve spolupráci s bývalými císařskými důstojníky a navázal úspěšné spojení s regionálními organizacemi politických stran (křesťanskosociální strana, velkoněmci, rolnický svaz) i s místní domobranou v Korutanech a Bavorsku. Třetím zdrojem *Heimwehru* bylo provinční město Judenburg, centrum údolí řeky Muhr [Pauley 1972: 40]. Vůdcem této skupiny se stal všenecky orientovaný právník Walter Pfrimer. Jádrem vojenské organizace byl původně politický záměr vytvoření tzv. lidové rady (*Volksrat*) jako nové formy orgánu pro formulaci ústavy Rakouska, což činilo státní koncepci Pfrimera zásadně odlišnou od republikánského parlamentarismu. Pfrimer přizval ke spolupráci studenty a šéfem vojenského štábu v Grazu jmenoval studentského aktivistu Hanse Rautera. V listopadu 1922 došlo v Judenburgu k prvním těžkým srážkám mezi dělníky a příslušníky domobrany [srov. Botz 1987]. Od poloviny 20. let 20. století byl *Steierischer Heimatschutz* nejsilnějším uskupením rakouského *Heimwehru*. Nižším podílem rolníků a početnou členskou základnou z maloměstských středních vrstev se štyrské svazky odlišovaly od ostatních zemských skupin. Vysokým počtem studentů by se dala například vysvětlit jejich zvýšená radikalita a velkoněmecká orientace odlišná od ostatních zemských skupin. V Tyrolsku převzal vedení domobrany také právník z maloměšťáckého prostředí Richard Steidle. Oba předáci Pfrimer a Steidle se profilovali jako ochránci tradičních středostavovských hodnot a starého pořádku [Pauley 1972: 95–97].

Přestože se ze zemědělského sektoru rekrutovala nemalá část členů *Heimwehru*, nebyl *Heimwehr* dominantně rolnickým hnutím [Schneeberger 1989: 135–145]. Historik Bruce Pauley uvádí, že v roce 1928 zemědělci tvořili asi 70 % členstva [srov. Pauley 1972]. Je třeba ale zdůraznit, že vysoký podíl sedláků odlišoval rakouskou domobranu od jiných fašistických hnutí v zahraničí (např. Itálie, Německo), kde nebyl podíl rolnictva tak zásadní. I v době největšího vzestupu *Heimwehru* ale bylo hnutí nesourodé. Je pochopitelné, že každý z regionálních vůdců měl vlastní koncepci a přizpůsoboval své jednání místním podmínkám i okolnostem vnitřní konkurence v rámci organizace. Od roku 1927 rostl rozpor mezi štyrským velkoněmeckým křídlem a *Heimwehrem* v Burgenlandu, Vorarlbergu, v Horním a Dolním Rakousku. Tato zemská uskupení se ideologicky blížila křesťanskosociální straně. Tyrolská organizace vedená Richardem Steidlem a vídeňská skupina Emila Feye byly neutrální. Horní Rakousko se stalo baštou Ernsta Rüdigerera Starhemberga.

Kníže Starhemberg pocházel z tradiční katolické rakouské rodiny velkých pozemkových vlastníků [Britz 1993]. Rozpad monarchie znamenal pro mladého šlechtice katastrofu. Od konce války proto působil v Bavorsku a spolu s oddíly pruských *Freikorps* bojoval v roce 1921 v bitvě na hoře sv. Anny v Horním Slezsku proti Polákům [Britz 1993: 22nn.]. Do *Heimwehru* vstoupil Starhemberg v roce 1927 a vnesl do hnutí novou dynamiku. Bývalý důstojník s řečnickými schopnostmi a nositel četných válečných vyznamenání udělal rychlou kariéru. V roce 1929 se stal zemským velitelem hornorakouského svazu a v září 1930 byl navzdory všem očekáváním zvolen spolkovým vůdcem *Heimwehru* [Kerekes 1966: 78]. Nacionálně a velkoněmecky orientované křídlo počítalo se zvolením štyrského předáka Waltera Pfrimera, který do té doby sdílel společný post spolkového vůdce hnutí s Richardem Steidlem.

E. R. Starhemberg posílil kontakty na Itálii. Mussolini ve 20. letech minulého století doufal, že se mu podaří postupnou změnou konstelace na rakouské domácí scéně

nastolit proitalský a protidemokratický kurs. Z tohoto důvodu dostávali od roku 1928 vůdci *Heimwehru* Richard Steidle, Waldemar Pabst a později i Starhemberg zbraně a finance. Prostředníkem mezi Itálií a *Heimwehrem* byla maďarská vláda, která si rovněž přála odstranění demokracie v Rakousku [Binder 1979: 66; Kerekes 1966: 9–12, 36n.]. Ne všechna uskupení *Heimwehru* však italským plánům vyhovovala. Například *Steierischer Heimatschutz* pod vedením Waltera Pfrimera požadoval v hospodářské oblasti uskutečnění celní unie s Německem. Tento program stál v diametrálním protikladu k italsko-maďarské koncepci. Naopak názory „prorakousky“ orientovaného knížete Starhemberga na rozdíl od Pfrimerova křídla korespondovaly s tím, co měl v plánu Mussolini. Starhemberga *duce* hned od roku 1930 povzbuzoval k boji proti bolševismu, ale zároveň i k zabránění případnému pokusu o připojení Rakouska k Německu [Britz 1993: 25]. Nejednotný *Heimwehr* se slabou politickou základnou však nebyl schopen i přes vydatnou italskou finanční podporu převzít moc ve státě. Novým úkolem *Heimwehru* bylo tedy vytvářet a zostřovat konflikty na politické scéně Rakouska. To se projevilo po roce 1928, kdy docházelo k pravidelným srážkám mezi *Heimwehrem* a sociálnědemokratickým *Schutzbundem*.

Republikanischer Schutzbund (RSB) byla miliční organizace sociální demokracie. Jeho zakladatel Julius Deutsch byl za koaliční vlády na počátku republiky spolkovým ministrem vojska. S přechodem ministerstva pod vládu občanské koalice (nový ministr Carl Vaugoin) začala vlna politicky motivovaných personálních změn. V situaci, kdy pravice blokovala všeobecné odzbrojení svazků domobrany, hledala sociální demokracie autonomní ozbrojenou sílu nezávislou na vládě [Haas 1973: 75]. *Schutzbund*, založený v dubnu 1923, měl být protipólem k bojovým svazkům *Heimwehru*. Zásadním problémem bylo, že městské i rolnické střední vrstvy se obávaly formulace tzv. Lineckého programu sociální demokracie z roku 1926. Program totiž obsahoval odkaz na použití násilí: „Jestliže bude na demokratickém poli prohrávající buržoazie odporovat společenské přeměně, potom bude dělnická třída donucena zlomit její odpor nastolením diktatury proletariátu“ [Berchtold 1967; srov. Bauer 1936, 341; Kluge 1984a: 30]. Sociální demokracie byla podle litery programu připravena nasadit brannou sílu – ale jen v případě, že se vládnoucí třída pokusí odstranit demokracii [Berchtold 1967: 253]. Myšlenka použít násilí byla tedy koncipována přísně defenzivně, straně šlo maximálně o vynucení zachování principů demokratické ústavnosti [Botz 1987: 32]. U středních vrstev však tato věta vyvolávala obavy z násilné revoluce za situace, kdy *Schutzbund* v době svého největšího rozkvětu čítal kolem 80 000 vojensky organizovaných členů [srov. Wiltschegg 1985: 32]. Svazky *Heimwehru* byly v očích příslušníků občanského tábora údernou silou, která jako jediná byla schopna konkurovat dělníkům.

Od poloviny 20. let minulého století se na radikální pravici rýsoval pro *Heimwehr* další konkurent ve formě rakouské NSDAP. Nacisté zaznamenali i přes svou nejednotnost v polovině 20. let dílčí úspěchy na komunální úrovni v Korutanech, Štýrsku, Horním a Dolním Rakousku [Jagschitz 1990: 229nn.]. V průběhu roku 1925 se od hlavního proudu vedeného Karlem Schulzem odštěpila skupina Richarda Suchenwirtha a podřídila se jako „NSDAP-Hitlerbewegung“ vedení Adolfa Hitlera. Rakouská NSDAP se tím stala *de facto* prodlouženou rukou německé nacistické strany a jejího říšského vůdce [Jagschitz 1976: 22]. V parlamentních volbách v roce 1930 nezískala žádný mandát v Národní radě. Až o dva roky později v roce 1932, se zpožděním v porovnání s výmarským Německem, se

úředníci středních a velkých měst a nezaměstnaní masově začali obracet k nacismu a stali se základem vzestupu voličského potenciálu NSDAP [Botz 1976: 161]. Zemské volby 24. dubna 1932 pak přinesly nečekané zásadní volební zisky NSDAP.

Ideologické pozadí – stavovství Othmara Spanna jako „inspirace“ pro *Heimwehr*?

Hnutí *Heimwehr* byl sice nový fenomén, myšlenkové ideály tohoto seskupení se však opíraly o konzervativní chápání světa 19. století. Hnutí stálo jednoznačně v opozici proti republikánskému systému, který byl podle názorů jeho členů Rakousku cizí a oktrojovaný Západem. Z hlediska ideologie musíme hnutí *Heimwehr* chápat diferencovaně. Charakterizovaly ho nejen tradiční, ale i moderní prvky. V ideologii se prolínala archaická středověká doktrína stavovského principu s moderním militarismem a extremismem [Kluge 1984a: 39]. Kromě konzervativních elementů *Heimwehr* vykazoval základní znaky fašistického hnutí: požadavek mobilizace mas, vůdcovský princip a prvky militantního chování přenesené z armády na civilní společnost. Přestože se ambice jednotlivých regionálních vůdců i členů *Heimwehru* značně lišily, jednotlivá uskupení spojoval záporný vztah k marxismu. Marxismus byl jeden z fenoménů, na který negativně reagovalo rolnictvo z alpských zemí i provinční městské střední vrstvy a měšťanstvo ve Vídni.

Aktivity členů *Heimwehru* byly prakticky orientované. Přesto zde podrobněji charakterizují *Heimwehr* z hlediska politického myšlení a ideologie. Kromě militantních a extremistických postojů můžeme konstatovat u *Heimwehru* tři základní cíle kritiky, které byly společné pro všechny středoevropské pravicové konzervativní proudy mezi válkami. Byly to liberalismus, demokracie a marxismus. Vedle myšlenkové blízkosti k Othmaru Spannovi měl *Heimwehr* obdobný a rakouským podmínkám přizpůsobený ideologický arzenál jako představitel tzv. konzervativní revoluce v Německu. K tomuto proudu náleželi bratři Ernst Jünger a Friedrich Georg Jünger, Moeller van der Bruck, dále Oswald Spengler a například Ernst Niekisch [Sontheimer 1962: 156nn.]. Tento myšlenkový a literární směr výmarské republiky mísil ve svých publikacích tradiční hodnoty s vojenskými a národními ideály a zásadně ovlivňoval myšlení na pravicovém spektru německé společnosti. U některých autorů bylo možno pozorovat ideologickou blízkost k nacismu. Společnými znaky byla idea brannosti, vojenských ctností, semknutí národa k činu a odporu proti ujařmení a myšlenka boje za budoucí „Říši“. U *Heimwehru* najdeme podobné zaměření, vždy ale s ohledem na tradice a specifika regionu v duchu zemského rolnicko-aristokratického hnutí [Kluge 1984a: 37]. Regionální svaz *Steierischer Heimatschutz* ve Štýrsku stál například jednoznačně na nacionálních velkoněmeckých pozicích. Od brzkých počátků dostával Walter Pfrimer finanční podporu hornoštýrského průmyslu (*Alpine-Montan-Gesellschaft*), který byl v rukách německého kapitálu [Pauley 1972: 41]. V tomto ohledu s ním sympatizovaly obdobně zaměřené skupiny v Salcburku.

Přímou rakouskou inspirací pro *Heimwehr* byl protidemokratický koncept filozofa a národohospodáře Othmara Spanna, *de facto* blízkého příbuzného německé konzervativní revoluce. Spann reagoval na politické změny v roce 1918 a dával návod na řešení sociální otázky. Jeho učení bylo bezprostřední odpovědí na dezorientaci části rakouské společnosti po pádu monarchie. Spannovství mohlo být přitažlivé pro většinu těch, kteří měli za císařské monarchie ve společenském životě důležité postavení a cítili se být ohroženi vzestupem republiky a dělnického hnutí. Spann nabízel v konceptu tzv. stavovského

uspořádání společnosti a státu alternativu k demokratickému parlamentnímu systému [Spann 1921]. To bylo atraktivní rovněž pro *Heimwehr*.

Spannismus vykazoval některé společné prvky s katolickou sociální doktrínou. „Atomistický“ stát měl být nahrazen organickým systémem a parlamentarismus stavovskou společností. Podobně jako Karl von Vogelsang viděl Othmar Spann ve stavovství model, který může překlenout protiklad mezi prací a kapitálem. Spannovo silné autoritářství bylo blízké konzervativním představám církve, nebylo však zcela kompatibilní s tradičními představami církevního sociálního učení. V otázce respektu ke svrchované autoritě šel dále než většina katolických teoretiků [Wohnout 1993: 15]. Jeho přednášky zásadně ovlivňovaly akademickou inteligenci v Rakousku po první světové válce. Je to dáno mimo jiné i tím, že nabízely alternativu k marxismu, navíc zaštitěnou poukazem na tradiční hodnoty a uznávané společenské instituce. Parlamentarismus byl z pohledu pravicových kritiků a také Spanna zosobněním demokracie. Negativní nazírání na parlamentní formu vlády vedlo přímo k nekompromisnímu postoji vůči demokratickým pravidlům [Sonthheimer 1962: 211]. Spannův koncept „opravdového státu“ stál proti ústavně definované suverenitě lidu z hlediska přirozeného práva [srov. Wohnout 1993: 22]. Jeho teorie nevycházela z nacionalismu, jak tomu bylo u výše zmíněných teoretiků tzv. konzervativní revoluce, ale vytvářela komplexní filozofický výklad světa a státu, který nebyl slučitelný se zásadami liberalismu a individualismu. Od osvícenských idejí roku 1789 se Spann odvracel samou podstatou své univerzalistické definice základních pojmů. Výklad organizace, společenství, vztahu jednotlivce k celku a celku k jednotlivým částem, to bylo jeho pojmosloví proti demokracii a marxismu. Tím se blížil autorům německé konzervativní revoluce, kteří postulovali „protirevoluci“ vůči Velké francouzské revoluci [Sonthheimer 1962: 150].

Cíle obsažené v univerzalistickém učení získávaly publicitu veřejným působením Othmara Spanna ve 20. letech minulého století a vznikem tzv. Spannova kruhu. Kroužek sdružoval jeho posluchače a žáky. V duchu svých představ Othmar Spann působil na politickou realitu Rakouska. Je zajímavé, že přestože za své jmenování profesorem národohospodářství vděčil republice, Spannova politická i přednášková aktivita byla zaměřena proti parlamentnímu státu [Siegfried 1974: 69].³ Do Spannova kruhu náleželi Walter Heinrich a bratři Hans Riehl a Walter Riehl. Walter Riehl patřil k zakladatelům rakouské NSDAP a byl synovcem jednoho z vůdců *Heimwehru*, majora Emila Feye.⁴ Krátce po nastartování vzestupu *Heimwehru* po 15. červenci 1927 došlo ke kontaktům příslušníků Spannova kruhu s jeho vedením. Výsledkem byla spolupráce, která kulminovala v roce 1929 přijetím Waltera Heinricha za generálního sekretáře spojených skupin hnutí. Hans Riehl se stal vedoucím oddělení propagandy. U řadových členů probíhalo školení v duchu Spannovy ideologie [Siegfried 1974: 84]. Společně se vzestupem *Heimwehru* rostla i popularita stavovské ideologie. Myšlenky stavovského hierarchického státu se na přechodnou dobu staly nosnou osou politického myšlení *Heimwehru*. Spann ovlivnil také štyrské křídlo *Heimwehru* (*Steierischer Heimatschutz*). Představy štyrských příslušníků hnutí o hospodářském

³ Důsledkem protidemokratických nálad na Vídeňské univerzitě, k nimž přispívalo i Spannovo působení, byl odchod významných badatelů do zahraničí. Například Hans Kelsen, který se zasloužil o přípravu Spolkového ústavního zákona Rakouské republiky, působil od roku 1930 na univerzitě v Kolíně.

⁴ Pro českého čtenáře není bez zajímavosti, že někteří ze Spannových přívrženců uvedli v život rovněž tzv. *Kameradenschaftsbund* (KB) v československém pohraničí a iniciovali novou ideologickou platformu sude-toněmeckého hnutí.

uspořádání státu a společnosti akcentovaly však více pojetí „*völkisch*“ [podrobně *Freydenegg-Monzello 2015: 89nn.*]. Přestože byl Spannův koncept pro *Heimwehr* atraktivní, neznamenalo to, že by se vedení hnutí dogmaticky řídilo těmito postuláty. Například vůdce Ernst Rüdiger Starhemberg spíše holdoval vůdcovskému principu koncipovanému podle hesla „*Ich befehle, ihr gehorcht!*“, filozofii Othmara Spanna respektoval s výhradami [*Britz 1993: 27*].

Jak můžeme vyčíst z tzv. Korneuburské přísahy, myšlenka národa stála také u základů ideologie *Heimwehru*, ačkoliv Spannův koncept vysvětluje svět jinými klíčovými pojmy. Přestože se vůdcové *Heimwehru* Richard Steidle nebo Emil Fey teoriemi v praktické politice neřídili, představoval pro ně Spannův typ autoritativního státu legitimní projev vůle národa [*Sonthheimer 1962: 201*]. Nebylo tedy pochyb o tom, že takto uspořádaný stát neměl s demokracií nic společného. Richard Steidle se roku 1930 rozhodl, že by bylo vhodné, aby *Heimwehr* předložil veřejnosti vlastní program. Část svazků tedy deklarovala 18. června 1930 formou slavnostní přísahy v Korneuburgu základní teze hnutí *Heimwehru*. Tzv. *Korneuburger Eid* zněl:

Chceme uchopit moc ve státě a nově uspořádat státní a hospodářský život ke prospěchu celého národa. [...] Odmítáme západní demokratický parlamentarismus a stát politických stran! [...] Chceme silné státní vedení [...] sestávající se z vůdčích osobností „velkých stavů“ a z neschopnějších mužů našeho hnutí, kteří se osvědčili. [...] Bojujeme proti rozkladu našeho národa, který přináší marxistický třídní boj a liberálně-demokratický hospodářský systém [*Berchtold 1967: 402; shodně Kerekes 1966: 71*].

Text přísahy byl shrnutím myšlenek všech antidemokratických duchovních hnutí dvacátých let. Bylo zřejmé, že příslušníci *Heimwehru* zcela otevřeně hovořili o svém cíli vybudovat nový autoritativní pořádek. V období let 1927–1930 se pokoušeli prosadit na veřejném poli jako čtvrtá síla v Rakousku vedle křesťanských sociálů, velkoněmců a sociálních demokratů.

***Heimwehr* a politická elita První rakouské republiky – od „krvavého“ července 1927 k parlamentní straně**

Vláda se po prohraných volbách v dubnu 1927 nacházela v defenzivě. Hlasy občanských stran křesťanských sociálů a velkoněmců sice ještě stačily na tzv. občanskou koalici [*Jeřábek 2004: 32, tabulka*], pravice však ztrácela dynamiku. Změnily to rychle dělnické nepokoje ve Vídni 15. července 1927, které vedly k růstu významu *Heimwehru* jako potenciálního spojení vlády. Otevřená demonstrace dělníků byla tím, co bylo možné konzervativním občanům nejen ve Vídni prezentovat jako bezprostřední nebezpečí marxismu.

Výchozím bodem největší krvavé události Rakouské republiky před občanskou válkou roku 1934 byl incident v městečku Schattendorf, ležícím v Burgenlandu. Při přestřelce mezi členy paramilitární organizace *Republikanischer Schutzbund* a skupinou sdružení bývalých frontových vojáků zahynulo dítě a jeden příslušník *Schutzbundu*. Pachatelé z řad veteránů byli obviněni a postaveni před soud. Ten je však osvobodil. Bezprostředně po zveřejnění „nespravedlivého“ rozsudku v *Arbeiterzeitung* došlo ke spontánním demonstracím vídeňských dělníků. Zaplnili ulice a zapálili Justiční palác. Vedení sociální demokracie se pokusilo žháře uklidnit, ale ani oblíbenému starostovi Vídne Karlu Seitzovi se to

nepodařilo. Policejní prezident Johannes Schober dal příkaz policii, aby proti shromáždění zakročila se zbraní v ruce. Nepokoje si vyžádaly 90 obětí na životech demonstrantů. Sociální demokraté vyhlásili časově neomezenou dopravní stávkou. Zde se ukázalo, že násilné vystoupení ve vhodný okamžik může přinést výrazné mocenské i politické body. Členové hnutí *Heimwehr* obsadili hlavní nádraží v Tyrolsku a Štýrsku a přinutili sociální demokraty stávkou ukončit [Wiltschegg 1985: 304]. Zákrokem proti rozbíhající se generální stávce dělníků *Heimwehr* ukázal svou připravenost k boji. Některé jeho vůdce, jako byl Walter Pfrimer, tato akce utvrdila v tom, že násilí je účinným prostředkem řešení politických sporů.

Zesílená aktivita *Heimwehru* přišla ve chvíli, kdy křesťanští sociálové utrpěli volební ztráty. Ignaz Seipela vedl neúspěch k hledání nových alternativ cesty k upevnění moci pravice. Chtěl využít toho, že masakr z 15. července 1927 měli Rakušané ještě v čerstvé paměti. Ve svých přednáškách na akademické půdě věnoval Seipel pozornost uplatnění forem vlády bez parlamentu. Při návštěvě Mnichova 22. ledna 1929 prohlásil: „Většina lidí není pro opravdovou demokracii zralá, musí k ní být dovedena, nejlépe výchovnou diktaturou“ [srov. Hanisch 1977: 11]. Chování *Heimwehru* při nepokojích z 15. července 1927 Seipela upozornilo na možnost instrumentalizace hnutí v boji proti politickému vlivu sociální demokracie. *Heimwehr* byl schopen konkurovat sociálnědemokratickému *Schutzbundu*, narušovat demonstrace dělníků a útočit proti marxismu. Seipel doufal, že se mu podaří s pomocí *Heimwehru* donutit sociální demokraty k legálnímu akceptování změny ústavy směrem k posílení exekutivy [Siegfried 1974: 82]. Typickým příkladem měření sil mezi domobranou a levicí byly demonstrace *Heimwehru* v sociálnědemokratických centrech, například 7. října 1928 ve Wiener Neustadt nebo 24. února 1929 ve vídeňském okrsku Meidling [Botz 1976: 164, 171]. *Schutzbund* reagoval na pochody příslušníků *Heimwehru* cílenými demonstracemi a naopak. 18. srpna 1929 došlo k přestřelce v St. Lorenzen ve Štýrsku, která si vyžádala 57 raněných na obou stranách i několik padlých [Botz 1976: 176].

Heimwehr po roce 1927 zesílil své aktivity také na politickém poli. Vyvíjel silné tlaky na vládu kancléře Schobera, aby nastartovala změnu ústavy. Spolkový ústavní zákon prodělal dílčí změny už v roce 1925. Ignaz Seipel pomýšlel na upevnění pozice vládní křesťanskosociální strany ústavním posílením kompetencí exekutivy [Siegfried 1974: 82]. *Heimwehr* si od reformy ústavy však sliboval mnohem více, prosazení autoritativních tendencí v zemi. Hnutí podporovalo návrhy kancléře Schobera, protože vidělo v jeho osobě záruku radikálních mocenských posunů v neprospěch sociálních demokratů. Je potřeba si uvědomit, že naplnění představ *Heimwehru* o revizi ústavy by *de facto* znamenalo státní převrat, konec demokracie a zavedení stavovského uspořádání společnosti [srov. Siegfried 1974: 94].

První vládní návrh ústavní reformy předložil Johannes Schober 18. října 1929. Sociální demokraté tuto vládní předlohu jednoznačně odmítli. Podle nich nedávala do budoucna záruky vyváženého demokratického vývoje [Leser 1980: 70]. Vládní návrh posiloval kompetenci prezidenta prostřednictvím přímé volby hlavy státu a vybavil ho nově právem vydávat tzv. nouzové dekrety. Vláda věděla, že bez poslanců sociální demokracie její návrh neprojde. Podle toho vypadal i konečný výsledek. Ani v nejmenším nenaplnňoval představy vůdců *Heimwehru*. Ústavní reformu vyjednal Johannes Schober přímo s předákem sociálních demokratů a odpůrcem *Heimwehru* Robertem Dannebergem. Sociálním demokratům se obratným taktizováním podařilo základní ústavněprávní požadavky vlády

redukovat a dospět ke kompromisnímu řešení. Mimoparlamentní skupiny byly z procesu diskusí vyloučeny.⁵ Velitelé hnutí *Heimwehr* si v této situaci museli uvědomit, že ostatním politickým stranám nemohou ze své pozice mimo exekutivu a parlament na legislativním poli konkurovat. Základy stavovského a autoritativního státu nebyly úpravou ústavy položeny.⁶ Sociální demokracie si své postavení udržela. Systém s převažující rolí parlamentu se změnil „pouze“ na republiku se silným vlivem prezidenta [*Wiltshcegg 1985: 307*]. Přestože nebyla ústavní reforma provedena v duchu ideologie *Heimwehru*, znamenala znatelný posun od standardního parlamentarismu ke státu, kde se mohly v budoucnu střetávat dva mocenské protipóly: legislativa (parlament) a exekutiva (vláda a prezident).

Ambivalentní se na pozadí diskuze o ústavě jevil i vztah *Heimwehru* ke křesťanskosociální straně a církvi. Přestože prelát a politik Ignaz Seipel kritizoval parlamentní demokracii [*Seipel 1930: 188*], křesťanskosociální strana byla ze strany *Heimwehru* napadána jako strana kompromisníků a součást parlamentního uspořádání. Vůdci *Heimwehru* často používali katolickou rétoriku o křesťanském světovém názoru a žádali církev o svěcení vlajek a symbolů, přitom ale jednoznačně směřovali k fašistickým ideálům a kritizovali stranický systém republiky. Paradoxem bylo, že se v roce 1930 stal *Heimatblock* jako volební politická organizace hnutí *Heimwehr* pod vedením knížete E. R. Starhemberga součástí „nenáviděného“ parlamentního systému. Umožnily to personální změny v samotné křesťanskosociální straně na přelomu 20. a 30. let minulého století. Nový předseda strany Carl Vaugoin sestavil již před volbami roku 1930 menšinovou vládu, která navázala krátkodobou spolupráci s *Heimwehrem* [*Staudinger 1984: 222*]. Předseda křesťanskosociální strany vyzval vůdce *Heimwehru*, aby vstoupili do menšinové vlády. Kníže Ernst Rüdiger Starhemberg se stal ministrem vnitra a Franz Hueber převzal post ministra spravedlnosti. *Heimwehr* chtěl tuto příležitost využít a provést změnu ústavy přímo z vládních pozic, případně připravit státní převrat za spolupráce se spolkovým vojskem a policií. Tyto plány se ale nezrealizovaly.⁷ Kancléř Vaugoin nebyl ochoten k protiústavním krokům a ctěl právní stát. I v samotném *Heimwehru* se proti Starhembergovi strhla vlna nevole, nacionální křídlo *Steierischer Heimatschutz* součinnost s vládou zásadně odmítalo.

Volby do Národní rady 9. listopadu 1930 znamenaly pro *Heimatblock* zisk osmi mandátů a tím i vstup do parlamentu. Křesťanskosociální strana ztratila hlasy a získala pouze 66 křesel ve sněmovně oproti 72 mandátům, které obdržela sociální demokracie [*Jeřábek 2004: 32*]. Přes volební ztráty se podařilo zachovat až do jara 1932 pravicovou koalici složenou z křesťanských sociálů a velkoněmců.

Rok 1927 byl důležitým milníkem na cestě *Heimwehru* k největšímu rozmachu do roku 1930, tedy ještě před hospodářskou krizí. Občanský tábor v mimoparlamentním hnutí spatřoval protiváhu k „revolučním“ silám roku 1918. Na přelomu let 1929/1930 vyvrcholily demonstrativní akce jednotlivých zemských svazů *Heimwehru*. *Heimwehr* byl za období První republiky na vrcholu. Zároveň bylo zřejmé, že *Heimwehr* i přes volbu knížete

⁵ S ohledem na budoucí vývoj je důležité poznamenat, že dosud samostatné kompetence spolkových zemí v oblasti bezpečnosti byly změnou ústavy postoupeny resortu spolkové bezpečnosti, který 17. října 1932 převzal vůdce vídeňské skupiny *Heimwehru*, major Emil Fey.

⁶ Srovnej s programem *Heimwehru* z roku 1930, tzv. *Korneuburger Eid*.

⁷ Starhemberg také opatrně plánoval puč. Starhemberg nebyl příznivcem ozbrojeného státního převratu proti armádě a vládě, protože nevěřil, že by se mu podařilo zorganizovat takovou početní základnu, aby převrat uspěl.

Starhemberga do funkce spolkového vůdce svůj potenciál jako mimoparlamentní hnutí vyčerpal a nebude schopen se prosadit jako aktér, který by dokázal zásadně oslabit nebo zničit republikánský systém. Ještě o rok později v září 1931 se vůdce radikálního nacionálního křídla *Steierischer Heimatschutz* Walter Pfrimer pokusil neúspěšně zorganizovat tzv. pochod na Vídeň. Šlo *de facto* o puč, ke kterému se však nepřipojily ostatní skupiny *Heimwehru* [Botz 1976: 185]. Mezidobí celého roku 1931 bylo pro E. R. Starhemberga spíše vyčkáváním na šanci, aby zhodnotil nevalný volební výsledek *Heimatblocku* z roku 1930. Do roku 1932 byla tato strana pod jeho vedením v parlamentu v opozici vůči vládě i systému.

Domobrana *Heimwehr* součástí Dollfusovy vlády – neobvyklá konstelace!

Rok 1932, přestože nedošlo k zásadním ozbrojeným střetům [Botz 1987: 17], byl pro další vývoj rakouské demokracie rozhodující. Vytvořila se konstelace, která dávala *Heimwehru* nečekané šance se prosadit. Velkoněmecká lidová strana vystoupila z vlády na protest proti podmínkám půjčky z Lausanne. Požadavek francouzské vlády oficiálně na dalších 20 let rezignovat na anšlus k Německu byl pro velkoněmce neakceptovatelný. Po pádu koaliční občanské vlády Karla Buresche na jaře 1932 chtěli křesťanští sociálové zůstat u moci a nedošlo k seriózním pokusům o sestavení velké koalice se sociální demokracií [Schausberger 1993]. Zbývala pouze jediná volba – získat nově místo velkoněmců do koalice náhradní partnery. Aby Engelbert Dollfuss, který byl pověřen sestavením vlády, mohl koalici obnovit, spojil se s antiklerikálním rolnickým hnutím *Landbund*, které mělo ve sněmovně devět křesel. Třetím nezbytným pravicovým členem koalice se stala politická strana *Heimatblock*, reprezentující *Heimwehr*. Bez jejich osmi poslanců by Dollfuss nemohl 20. května 1932 vládu sestavit. Do vlády vstoupili tři ministři *Heimatblocku*. V parlamentu dosáhl Dollfuss těsné podpory 83 hlasů proti 82 hlasům sociálnědemokratické a velkoněmecké opozice [Shepherd 1961: 119–120].

Co vedlo představitele *Heimwehru* k tomu, aby vstoupili do vlády? Vůdcové hnutí kritizovali parlamentarismus, přesto však Starhembergovo křídlo získalo po volbách roku 1930 ve formě politické strany *Heimatblock* poslance Národní rady. Jako opoziční strana hlasoval *Heimatblock* ještě na počátku roku 1932 pro návrh vyslovení nedůvěry koaliční vládě Karla Buresche. Během několika týdnů však *Heimwehr* úplně změnil kurs a vstoupil do vlády Engelberta Dollfusse. Proč tak náhlá změna? Protidemokratické hnutí se nejdříve stalo parlamentní stranou a posléze se podílelo na republikánském systému. Na pozadí předchozího vývoje je zřejmé, že nemělo v plánu podporovat demokracii. Podle historika Waltera Wiltšchegga měl *Heimwehr* ke vstupu do vlády několik důvodů. Nabídka ke spolupráci byla považována za poslední možnost k získání mocenských pozic, protože *Heimwehr* byl po rychlém nárůstu popularity po 15. červenci 1927 opět na sestupu. Roli zde hrály i Starhembergovy osobní finanční potíže. Důležitým faktorem byl rovněž vzestup NSDAP. Kníže Ernst Rüdiger Starhemberg viděl, že není možné bojovat na třech frontách – proti nacismu, austromarxismu i proti křesťanskosociální straně [Wiltšchegg 1985: 66]. Z pozice spolkového vůdce tedy prosadil přijetí Dollfusovy nabídky, přestože většina zemských organizací byla proti vstupu do vlády. V noci z 19. na 20. května 1932 ujistil vedení křesťanskosociální strany, že strana *Heimatblock* zůstane pod jeho vedením a že Dollfusovu vládu podpoří [Edmonson 1987: 159].

Pro knížete Starhemberga bylo do budoucna pevné spojenectví s kancléřem Dollfussem jedinou možností, jak si zajistit politický vliv. Vůdci hnutí získali vstupem do vlády na jaře 1932 dobrou pozici, která neodpovídala jejich volebním výsledkům ani skutečnému významu bojových formací. Toto postavení si chtěli udržet i nadále. K zásadnímu obratu v posílení vlivu *Heimwehru* došlo po událostech 4. března 1933, kdy byla z iniciativy exekutivy a křesťanskosociální strany „vyřazena“ Národní rada. Podle Helmuta Wohnouta se v květnu 1933 Dollfuss od myšlenky znovuoobnovení parlamentarismu definitivně odvrátil [Wohnout 1993: 79]. Tím se z politické podpory osmi hlasů v Národní radě, kterou poskytoval *Heimatblock*, stala podpora *de facto* mimoparlamentního „úderného“ hnutí a jeho bojových formací. Vláda mohla tyto svazky využít a nasadit je proti nacismu a socialismu. Ke zvratu přispěly dvě události: sjezd strany a oslava výročí odražení expanze Osmanské říše. Na sjezdu křesťanskosociální strany v Salcburku 6. května byla na pořadu dne reforma státního uspořádání. Dollfuss poukázal na potřebu odklonu od demokracie, nutnost provést správní reformy a vytvořit stavovské zastoupení, které by nahradilo parlament a mělo zákonodárnou funkci.⁸ Poté se 14. května 1933 v zámeckém parku v Schönbrunnu konala oslava 250. výročí vysvození Vídně z tureckého obležení roku 1683. Na tribunu vystoupil kníže E. R. Starhemberg. Engelbert Dollfuss se pak objevil v uniformě proslulého císařského pluku *Kaiserschützen* a zvolal: „Věrnost za věrnost! [...] Jsme připraveni vymýtit v naší vlasti rudou záplavu, rudý socialismus nejen v jeho vnější podobě, ale i jeho vnitřní myšlenkový obsah.“⁹ Květnová demonstrace v parku císařského letního sídla měla symbolizovat jednotu vládního tábora, spolupráci katolických konzervativců a *Heimwehru*.

Byl *Heimwehr* opravdu spolehlivým spojencem křesťanskosociální strany? Hnutí se vyznačovalo hlasitou rétorikou svých vůdců, ale nejednotnou členskou základnou. Přestože zastával kníže Starhemberg funkci spolkového vůdce, Dollfuss si nemohl být nikdy jistý podporou jednotlivých zemských svazů. Řadové členy *Heimwehru* lákal nacistický program. Následky na sebe nenechaly dlouho čekat. Na jaře roku 1933 začalo štýrské křídlo *Steierischer Heimatschutz* otevřeně spolupracovat s vedením NSDAP. 22. dubna 1933 byla smlouvou v Liezenu stvrzena koalice s nacisty.¹⁰ Hitlerismus byl považován za originální velkoněmecké radikální hnutí. Tento trend potvrdily nyní obecní volby v Innsbrucku 27. dubna 1933 s ohromujícím výsledkem 41 % ve prospěch NSDAP [Kluge 1984b: 44]. Přestože křesťanskosociální strana byla ve vládní koalici vždy rozhodujícím hráčem, Dollfuss si byl vědom, že *Heimwehr* je přes osobní angažmá knížete Starhemberga ambivalentním spojencem.¹¹ Přesto poskytli členové *Heimwehru* desetitisícové dobrovolnické svazky, které bojovaly po boku jednotek spolkového vojska a exekutivy v obou občanských válkách v roce 1934, proti socialistům 12. února 1934 a nacistům 25. července téhož roku [rovněž Kitchen 2016: 202 nn.].

⁸ Archiv, Auswärtiges Amt, Österreich pol. 5, Bd. 12, Innere Politik, Parteiwesen.

⁹ Podstatná část projevu Dollfusse ze 14. května 1933 je otištěna v knize *Dollfuß an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel*, Weber, E. (ed.), Wien 1935, s. 213–219.

¹⁰ Blíže článek v *Berliner Börsen-Zeitung* z 22. dubna 1933, Archiv, Auswärtiges Amt, Österreich, Politik 5A, Heimwehr-Organisation in Österreich 1/32–11/35.

¹¹ Zde *Heimwehr* tajně uvažoval o jiných případně výhodnějších možnostech spojenectví, například s NSDAP.

Závěr

Heimwehr můžeme zařadit do skupiny evropských meziválečných fašistických hnutí. V porovnání s politicky úspěšnými organizacemi, jako byla Hitlerova NSDAP nebo Mussoliniho fašistická strana v Itálii, zůstává však jen okrajovým příkladem organizace, která vzešla z poválečného fenoménu domobrany. Jednotné vedení a financování skupin neexistovalo. Ačkoliv byl v programatice hnutí stále zdůrazňován „vůdcovský princip“, neexistoval charismatický vůdce, který by byl schopen zcela všechny skupiny *Heimwehru* sjednotit na společné organizační a ideologické bázi.¹² Ve vedení některých svazků tohoto hnutí působili provinční právníci jako Walter Pfrimer ve Štýrsku či Richard Steidle v Tyrolsku. Ačkoliv další část vyšších vůdců patřila k šlechtickým pozemkovým vlastníkům (kníže Ernst Rüdiger Starhemberg) a představitelům armády (Emil Fey), širší základnu tvořily střední a nižší vrstvy: velmi často zemědělci, drobní podnikatelé a zřídka dělníci či studenti.

Nepokoje ve Vídni 15. července 1927 byly impulsem pro největší (ale jen střednědobý!) rozmach *Heimwehru*. Nejvýraznější početní nárůst skupin *Heimwehru* nastal – na rozdíl od NSDAP – tedy ještě před hospodářskou krizí, a to v období 1927–1929. Podle některých odhadů mělo hnutí *Heimwehr* v Rakousku v té době až 300–400 tisíc sympatizantů [srov. *Wiltschegg 1985*]. Ne všichni jeho členové však byli polovojevsky organizováni. Ozbrojené složky tvořily přibližně čtvrtinu celkového počtu osazenstva. *Heimwehr* měl v jednotlivých spolkových zemích rozdílné postavení. Přestože se sociální demokracie od roku 1920 na spolkové vládě nepodílela, upevnil se v řadách příslušníků střední vrstvy od událostí roku 1927 ještě více dojem, že dělnické organizace nadále zůstávají na hospodářském a politickém poli rozhodujícím faktorem. Ze středních a rolnických vrstev se formoval právě *Heimwehr*.

Skutečnou podobu cílů a aktivit hnutí z 20. let 20. století prokázalo až vládní angažmá v Dollfussově vládě od roku 1932. Ernst Rüdiger Starhemberg byl přes svůj šlechtický původ povahou i chováním fašistický vůdce. Od velitelů *Heimwehru* nepochybně vycházely podněty, které přispěly k politice konfrontace se sociálními demokraty (12. únor 1934) a podpořily proitalský (a zároveň protinacistický) zahraničněpolitický kurz. Přesto je třeba si uvědomit, že *Heimwehr* zůstal po celou dobu juniorním partnerem křesťanských sociálů.

Přestože *Heimwehr* svou rétorikou, vystupováním vůdců a násilnými akcemi působil jako fašistické hnutí, je otázkou, do jaké míry tím byl vládní systém „stavovského státu“ E. Dollfusse a Kurta von Schuschniggga ovlivněn. Podle Ernsta Nolteho není pojem fašismus tak široký, aby jím mohlo být označeno spojení autoritativního politického katolicismu s extremistickým hnutím *Heimwehr* [Nolte 1966]. Reinhard Kühnl označuje Rakousko v letech 1933–1938 za hraniční formu fašismu. Vyzdvihuje několik znaků specificky rakouské cesty k autoritativnímu zřízení. Hnutí *Heimwehr* představovalo reprezentanta „úderného fašismu“, jehož cílem bylo vyřazení dělnické třídy (tedy socialistů) z podílu na politické moci teroristickými prostředky [Kühnl 1990: 267].

Důležitým znakem rakouského vývoje, který nám pomůže zjistit skutečný vliv *Heimwehru* na systém, byla podpora radikálních hnutí ze strany státních orgánů. Státní aparát

¹² Tzv. Vlastenecká fronta (*Vaterländische Front*) byla v tomto směru pouze neúspěšným pokusem o zformování masové fašistické strany.

vedený konzervativními elitami zůstal zásadním činitelem. Policie, armáda, justice a státní správa měly po roce 1933 na nastolení nedemokratického způsobu vlády významný podíl [Kühnl 1990: 271]. Rovněž německý badatel Ulrich Kluge konstatuje, že rozmanitost Rakouska let 1933–1938 se (přes účast *Heimwehru*) nedá zjednodušit na fašismus [Kluge 1984a]. Období let 1936–1938, které následovalo po oslabení *Heimwehru*, je nejčastěji charakterizováno jako fáze „částečné defašizace“, která byla kompenzována posílením vládní byrokracie [Binder 1993: 49]. Po potlačení nacistického puče v létě 1934 byly vnitřní i zahraniční politika země až do roku 1936 určovány střídavě součinností a názorovými spory mezi kancléřem Schuschniggem a vůdci *Heimwehru*. Velitelé E. Fey a E. R. Starhemberg si na základě účasti jednotek domobrany v obou občanských válkách nárokovali výsadní postavení ve státě: „Bojem proti ‚rudému a hnědému bolševismu‘ má Heimwehr právo a povinnost mít v tomto státě hlavní slovo“ [Britz 1993: 107].¹³ *Heimwehr* držel ve vládě i ve Vlastenecké frontě skutečně důležité posty. Po smrti Dollfusse došlo k rozdělení funkcí kancléře a vůdce Vlastenecké fronty. Starhemberg se spokojil s křeslem vicekancléře a zůstal vůdcem Vlastenecké fronty. Díky pevné vazbě na Itálii v roce 1934 a zhoršení vztahů k Německu mohl *Heimwehr* svou moc naposledy ještě upevnit.

Hnutí *Heimwehr* bylo v době Dollfusovy vlády klíčovým faktorem ovlivňujícím politické dění [srov. Lauridsen 2007: 263]. Branná organizace poskytla dobrovolníky pro boj vlády s nacismem i na potlačení opoziční sociální demokracie 12. února 1934. Italská orientace *Heimwehru* byla v souladu s vládním kursem Engelberta Dollfusse. Po nástupu Kurta von Schuschnigga se svazky *Heimwehru* naopak staly dezintegrujícím prvkem, protože konkurovaly armádě a bránily centralizaci Schuschiggova *de facto* „kancléřského“ režimu. Konflikty kancléře se Starhembergem spoluurčovaly politický obrat směrem k vyrovnání s nacistickým Německem (1936) a tím i modifikaci zahraničněpolitických priorit stanovených v období Engelberta Dollfusse 1932–1934.

Seznam pramenů a literatury

Nepublikované prameny

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin/Bonn: Österreich pol. 5, Bd. 12, Innere Politik, Parteienwesen, Österreich, Politik 5A, Heimwehr-Organisation in Österreich 1/32–11/35.

Publikované prameny

Bauer, Otto [1936]. *Zwischen zwei Weltkriegen?* Bratislava: Eugen Prager.

Gunther, John [1936]. *Evropa – jaká je*. Praha: Fr. Borový.

Seipel, Ignaz [1930]. *Der Kampf um die österreichische Verfassung*. Wien, Leipzig: Wilhelm Braumüller Verlag.

Spann, Othmar [1921]. *Der wahre Staat*. Leipzig: Quelle & Meyer.

Weber, Edmund (ed.) [1935]. *Dollfuß an Österreich. Eines Mannes Wort und Ziel*. Wien: Reinhold Verlag.

¹³ Podstatnou část projevu knížete řeči Starhemberga z 25. 10. 1934 zveřejnil Werner Britz [Britz 1993].

Knihy a články

- Andics, Helmut [1962]. *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918–1938*. Wien: Herder.
- Berchtold, Klaus (ed.) [1967]. *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*. München: R. Oldenbourg Verlag.
- Binder, Dieter Anton [1979]. *Dollfuß und Hitler. Über die Außenpolitik des autoritären Staates in den Jahren 1933–34*. Graz: dtv Verlag.
- Binder, Dieter Anton [1993]. Zur Funktion des Dollfuß-Bildes in der sozialdemokratischen Propaganda. *Christliche Demokratie*. Zeitschrift des Karl von Vogelsang-Institutes, Jg. 10, Nr. 1., s. 47–57.
- Botz, Gerhard [1976]. *Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche. Unruhen in Österreich 1918–1934*. München: Wilhelm Fink.
- Botz, Gerhard [1987]. *Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt, Streik und Konflikunterdrückung in Österreich seit 1918*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Britz, Werner [1993]. *Die Rolle des Fürsten Ernst Rüdiger Starhemberg bei der Verteidigung der österreichischen Unabhängigkeit gegen das Dritte Reich*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Bruckmüller, Ernst [1993]. Das österreichische Bürgertum zwischen Monarchie und Republik. *Zeitsgeschichte*, Jg. 20, Heft 3,4, März–April, s. 60–83.
- Bukey, Evan Burr [2000]. *Hitlers Österreich. Eine Bewegung und ein Volk*. Hamburg: Europa-Verlag.
- Edmonson, Carl E. [1978]. *The Heimwehr and Austrian Politics 1918–1936*. Athens: University of Georgia Press.
- Freydenegg-Monzello, Andreas [2015]. *Volksstaat und Ständeordnung. Die Wirtschaftspolitik der steirischen Heimwehren 1927–1933*. Wien: Böhlau Verlag.
- Haas, Karl [1973]. Zur Wehrpolitik der österreichischen Sozialdemokratie in der Ersten Republik, In: *Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien 23. bis 28 Oktober 1972*. München: Oldenbourg, s. 75–84.
- Hanisch, Ernst [1977]. *Die Ideologie des Politischen Katholizismus in Österreich 1918–1938*. Wien: Geyer.
- Höbelt, Lothar [2016]. *Die Heimwehren und die österreichische Politik 1927–1936. Vom politischen „Kettenhund“ zum „Austro-Fascismus“?* Graz: Ares-Verlag.
- Jagschitz, Gerhard [1976]. *Der Putsch, die Nationalsozialisten 1934 in Österreich*. Graz: Styria Verlag.
- Jagschitz, Gerhard [1990]. Die österreichischen Nationalsozialisten. In: Stourzh, G., et al. (ed.). *Österreich, Deutschland und die Mächte. Internationale und österreichische Aspekte des Anschlusses vom März 1938*. Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, s. 229–262.
- Kitchen, Martin [2016]. *The Coming of Austrian Fascism*. New York: Routledge (1. vyd. 1980).
- Jeřábek, Martin [2004]. *Konec demokracie v Rakousku 1932–1938. Politické, hospodářské a ideologické příčiny pádu demokracie*. Praha: Dokořán.
- Kerekes, Lajos [1966]. *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*. Zürich: Europa-Verlag.
- Kluge, Ulrich [1984a]. *Der österreichische Ständestaat 1934–38, Entstehung und Scheitern*. Wien: Oldenbourg.
- Kluge, Ulrich [1984b]. „Machtgreifung“ en miniature? Betrachtungen über die Zerstörung der parlamentarischen Demokratie in Österreich 1933. *Frankfurter Hefte*, Heft 6, s. 40–47.
- Kühnl, Reinhard [1990]. *Faschismustheorien. Ein Leitfaden*. Heilbronn: Distel-Verlag.
- Lauridsen, John T. [2007]. *Nazism and the Radical Right in Austria 1918–1934*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Leser, Norbert [1980]. Die Rolle der Sozialdemokratie bei der Verfassungsreform 1929. In: *Die österreichische Verfassung von 1918 bis 1938. Protokoll des Symposiums in Wien am 19. Oktober 1977*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, s. 69–74.
- Mommsen, Hans [1990]. *Die verspielte Freiheit*. Frankfurt am Main, Berlin: Propyläen Verlag.
- Nolte, Ernst [1966]. *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwicklung der Faschismen*. München: dtv Verlag.
- Pauley, Bruce F. [1972]. *Hahnenschwanz und Hakenkreuz. Der Steirische Heimatschutz und der österreichische Nationalsozialismus 1918–1934*. Wien, München, Zürich: Europaverlag.
- Schausberger, Franz [1993]. *Letzte Chance für die Demokratie, die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.

- Schneeberger, Franziska [1989]. Heimwehr und Bauern – ein Mythos. *Zeitgeschichte*, Jg. 16, Heft 4, s. 135–145.
- Shepher, Gordon [1961]. *Engelbert Dollfuß*. Graz, Wien, Köln: Styria Verlag.
- Siegfried, Klaus-Jörg [1974]. *Universalismus und Faschismus. Das Gesellschaftsbild Othmar Spann's. Zur politischen Funktion seiner Gesellschaftslehre und Ständestaatkonzeption*. Wien: Europa Verlag.
- Sontheimer, Kurt [1962]. *Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik*. München: dtv Verlag.
- Staudinger, Anton [1984]. Zu den Bemühungen katholischer Jungakademiker um eine ständisch-anti-parlamentarische und deutsch-völkische Orientierung der Christlichsozialen Partei. In: Fröschl, E. – Zoitl H. (ed.). *Februar 1934. Ursachen Fakten Folgen. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium des Dr.-Karl-Renner-Institut vom 13. bis 15. Februar 1984*. Wien: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, s. 221–231.
- Suppan, Arnold [1990]. Der Vertrag von St. Germain 1919. Beurteilungen, Inhalte und Konsequenzen. *Christliche Demokratie*, Zeitschrift des Karl von Vogelsang-Institutes, Jg. 8, Nr. 1, s. 7–13.
- Wiltschegg, Walter [1985]. *Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung?* Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Wohnout, Helmut [1993]. *Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Gesetzgebung im autoritären Österreich*. Wien, Köln, Graz: Böhlau.

*Martin Jeřábek (*1977) vystudoval německá a rakouská studia na Univerzitě Karlově v Praze a politologii, veřejné právo a historii na Philipps-Universität Marburg v Hessensku (SRN). Přednáší na Fakultě sociálních věd UK v Praze a Filozofické fakultě ZČU v Plzni v oborech politologie, mezinárodní vztahy a moderní dějiny. Zabývá se politikou německy hovořících zemí, historií střední Evropy ve 20. století a současnou evropskou politikou SRN. V zahraničí vydal v roce 2011 monografii Die Bundesrepublik Deutschland und die Osterweiterung der Europäischen Union v nakladatelství VS-Verlag für Sozialwissenschaften.*